

➤ ”Hänen vierellään on valmiina
pimeyden päivä.”

Eksistentiaalisten tunteiden
kertominen Kerttu-Kaarina
Suosalmen novellissa ”Synti”

—

Elise Nykänen

H

elsingin *Sanomissa* 15.5.1980 ilmestyneessä kirjailijakommentaarissaan Kerttu-Kaarina Suosalmi puolustaa kaunokirjallisuuden oikeutusta vuorovaikutuksena, joka on luonteeltaan epäsuoraa. Kaunokirjallinen teksti ei ole ajankohtainen kannanotto. Se on vetoomus, joka välittyy tekijältä lukijalle myös vuosisatojen takaa, jopa silloin kuin teos herättää lukijassa aluksi vastustusta. Samaa hengenvetoon Suosalmi tunnustaa lukijan tarpeen saada ”suoraa tietoa” maailmasta: ”Käsitän kyllä, että lukijat haluavat nimenomaan suoraa tietoa. Tietoa elämästä, kuolemasta. Tietoa siitä, että muillakin on sama kauhea ahdistus kuin heillä. Käsitän että heillä tätä kautta on pyrkimys etsiä yhteisyyttä, tietä yksinäisyydestä pois.” (Kangasluoma 1980, 23; kurssiivi hänen.)

Tämän artikkelin tavoitteena on selvittää, millaisin retorisin keinoin Suosalmi pyrkii tarjoamaan lukijoilleen epäsuoraa tietoa maailmassa olemisesta ja herättämään lukijassa ristiriitaisia tunnereaktioita. Tarkastelen eksistentiaalisten tunteiden kertomista Suosalmen novellissa ”Synti eli punapartainen ikoni” (1957, tästä eteenpäin S). Kiinnostukseni kohteena ovat erityisesti Suosalmen hyödyntämät epäluotettavan kerronnan strategiat, joiden avulla kirjailija säätelee kerronnallista etäisyyttä kertojan ja lukijan välillä. Millaisia tietoon ja tunteisiin liittyviä vaikutuksia epäluotettava kerronta herättää lukijassa ja kuinka erilaiset tulkinnat ja tunnereaktiot elävät lukuprosessin aikana? Novelli tematisoi kiinnostavalla tavalla myös Suosalmen esiin nostaman ajatuksen lukijan kaipuusta suoraan tietoon. Eikö maailmassa olemisen kokemus – erityisesti fiktiossa kerronnallistettu kokemus – ole aina välitteistä ja rajautunutta, maailman tulkintaa?

Artikkelini ensimmäisessä osassa esittelen lyhyesti eksistentiaalisten tunteiden käsitteellistä taustaa. Samalla asemoin Suosalmen novellin osaksi kansainvälistä ja kotimaista kaunokirjallisuuden traditiota, jossa eksistentiaalinen kokemuksellisuus nousee inhimillisen tietoisuuden kuvauksen keskiöön. ”Synti” koostuu päiväkirjamerkinnöistä, joissa neiti Randelliksi nimetty minäkertoja kuvaa elämäänsä isänsä kuoleman jälkeen. Novellin alussa hän on juuri kotiutunut mielisairaalaan. Menetettyään isänsä – jumalan kaltaisen, turvallisen ja autoritaarisen hahmon – minäkertoja menettää samalla elämänhalsunsa. Suosalmi kutsuu lukijaa tarkastelemaan tarinamaailmaa’ minäkertojan vieraantuneen kokemuksen lävitse, mutta samalla pohtimaan kärsivän mielen luotettavuutta ja normaalin kokemuksellisuuden rajoja. Artikkelin toinen osa keskittyy novellin analyysiin nimenomaan kertojan mahdollisen epäluotettavuuden näkökulmasta. Analysoin erityisesti tunnevaikutuksia, joita eksistentiaalisten tunteiden epäluotettava kerronta herättää lukijassa.

Eksistentiaaliset tunteet ja tunnevaikutusten retoriikka

Fenomenologi Matthew Ratcliffen (2008 ja 2015) mukaan eksistentiaaliset tunteet (*existential feelings*) ovat yhtä aikaa kehollisia ja mentaalisia kokemuk-

sia maailmassa olemisesta. Käsite viittaa tapaan, jolla inhimillinen tietoisuus löytää itsensä osana ”ulkoista” todellisuutta ja suhteessa toisiin ihmisiin. Arkipuheessa ihmiset viittaavat usein tuttuuden, yhteenkuuluvuuden, kotoisuuden tai merkityksellisyyden kokemuksiin. Maailma on täynnä mahdollisuuksia, ja luottamus itseen ja toisiin värittää kokonaisvaltaisesti olemista. Äärimmillään tällainen yhteenkuuluvuus voi olla tunnetta universumiin tai toiseen sulautumisesta. Toisaalta maailmassa oleminen voi olla äärimmäistä vieraantumista, outouden, tyhjyyden, alakulon, merkityksettömyyden tai jopa sisäisen kuoleman kokemista. Maailma on poissa sijoiltaan ja epätodellinen, asiat eivät tunnu oikeilta. Ympäriällä olevat ihmiset tai maailma vaikuttavat etäisiltä ja vierailta, jopa uhkaavilta. Myös oma itse voi näyttäytyä irrallisena ja outona. On kuin kokija putoaisi sisäiseen tyhjiyteen tai eläisi vankina omassa kehossaan ilman vapautumisen mahdollisuutta. (Ratcliffe 2008, 68.)

Eksistentiaaliset tuntemukset ja tunnelmat viittaavat paitsi muutoksiin tavoissa, joilla löydämme itsemme maailmasta myös asioiden merkityksellisyyteen. Voidaan puhua ”mahdollisuustilasta” tai ”kokemuksellisesta horisontista”, jotka sisältävät käsityksemme asioiden houkuttelevuudesta tai mahdollisuuksien puutteesta. Jotkin asiat kutsuvat meitä toimintaan siksi, että ne näyttäytyvät meille tavoittelemisen arvoisina ja merkityksellisinä, toiset taas siksi, että ne uhkaavat tärkeiksi kokiamme asioita. (Ratcliffe 2015, 41–42; 45–48.) Toisin kuin tietoiset tunteet (kuten ilo, viha, pelko, häpeä, syyllisyys), eksistentiaaliset tunteet eivät välttämättä saa nimettävissä olevaa kohdetta.² Niihin ei useinkaan kiinnitetä huomiota ennen kuin maailmassa olemisen kokemisessa tapahtuu jokin perustavanlainen muutos. Raja tietoisien ja eksistentiaalisten tunteiden välillä on kuitenkin häilyvä. Eksistentiaaliset tunteet ovat ”esitietoisia” (*pre-intentional*) siinä mielessä, että ne määrittävät minkälaisia tietoisia tunteita olemme alttiita kokemaan ja millaisiksi nämä kokemukset pitkällä aikavälillä muodostuvat. Ne muistuttavat tunnelmia (*moods*)³ tai taustatunteita (*background emotions*)⁴ siinä mielessä, että ne kohdistuvat yksittäisten objektien sijaan asioiden tilaan ylipäänsä tai maailmaan kokonaisuutena. (Mts. 34–36.) Tunteiden ja tuntemusten ohella on puhuttu affekteista (*affects*), jotka jäävät eksistentiaalisten tunteiden tapaan usein tiedostamattomiksi, vaikka ne vaikuttavatkin kokijansa toimintaan.⁵

Kirjallisuus ja muu taide ovat kautta aikojen kuvanneet eksistentiaalisia tunteita, joiden sanallistaminen on vaikeaa (Ratcliffe 2015, 2). Ratcliffen fenomenologinen teoria hyödyntää kaunokirjallista materiaalia konkretisoidakseen kuvaamaansa ilmiötä, mutta se ei tarjoa välineitä kaunokirjallisten tunne-esitysten analyysiin. Eksistentiaalisista tunteista osana fiktiivisiä tarinarakenteita on aiemmin kirjoittanut Patrick Colm Hogan. Teoksessaan *Affective Narratology* (2011) Hogan tarkastelee maailmassa olemisen kokemusta suhteessa tarinoiden tunne-episodeihin, erityisesti niiden aika-tilalliseen jäsentymiseen. Eksistentiaaliset tunteet näyttäytyvät tässä kehyksessä ”fiktiivisen olemassaolon”⁶ perusaiheksena, jonka varaan tietoisemmat tunnekuvaukset ja laajemmat, universaalit

tarinarakenteet syntyvät. Hoganin kognitiivista narratologiaa edustava tutkimus ei kuitenkaan ota kantaa niihin historiallis-kulttuurisiin käytänteisiin, jotka vaikuttavat kaunokirjallisten tekstien ja niiden vastaanoton taustalla. Tunteiden sosiaaliseen ulottuvuuteen on aiemmin kiinnitetty huomiota etupäässä kriittisessä kulttuurintutkimuksessa. Sen piirissä syntyneet affektiteoriat ovat olleet kiinnostuneita erityisesti sellaisten vaikeasti tunnistettavien ja määriteltävissä olevien affektien kuten häpeän roolista osana kulttuurisia, yhteiskunnallisia ja poliittisia käytänteitä (mm. Tomkins 1995, Probyn 2005). Tosin myös Ratcliffen ajattelua ohjaa näkemys eksistentiaalisten tunteiden – erityisesti niihin liittyvien psykopatologioiden – kehittymisestä osana sosiaalista vuorovaikutusta.

Lähden omassa analyysissäni liikkeelle Suosalmen hyödyntämistä kerronnallisista strategioista sekä muista tekstin elementeistä, jotka kytkeytyvät eksistentiaalisten tunteiden kuvaukseen. Artikkelin tavoitteena on kuitenkin edetä tunne-episodien kuvauksesta kohti lukemisen dynamiikan tutkimusta. Kuinka tekijän valitsemat kerronnalliset strategiat ohjaavat tulkinnan prosessia ja tuottavat tunnevaikutuksia? Lukijan kokemat tunteet poikkeavat tarinamaailmassa kuvatuista eksistentiaalisista tunteista siten, että niillä on kohteensa: teksti ja sen rakenteet. Toisin sanoen tekstissä kuvatut tunteet – niin eksistentiaaliset tuntemukset kuin tietoisemmat tunnetilat – herättävät lukijassa tunnereaktioita, jotka eivät ole sattumanvaraisia vaan tulosta tekijän enemmän tai vähemmän tietoisesti tekstinsä rakentamista vaikutusstrategioista. Lähtökohtani on siis retorisisa luennassa, joka olettaa aina vuorovaikutteisen kehän tekijän, kielellis-tekstuaalisten ilmiöiden sekä lukijan välille (ks. Phelan 2007a, 5).

Puhuessani ”lukijasta” viittaan tekstin vastaanottajaan, josta kertomuksen tutkijat (Rabinowitz 1987; Phelan 2005) ovat käyttäneet termiä ”tekijän yleisö” (*authorial audience*). Tarkastelutapani eroaa jossain määrin kognitiivisista suuntauksista, joissa esimerkiksi epäluotettavaa kerrontaa on tarkasteltu ensisijaisesti empiirisestä lukijasta ja lukijan tunnistamista kulttuurisista malleista käsin (kognitiivisen ja retorisen lähestymistavan eroista ja yhdistämisestä ks. Nünning 2005). Teosanalyysini keskeisenä lähtökohtana on ajatus siitä, että lukukokemus tunnevaikutuksineen on aina sidoksissa tekijän luomaan muotoon, jonka jäsentymiseen vaikuttaa myös tekijän tieto edellä mainituista kulttuurisista malleista. Ajatus teoksen muodon ja tunnevaikutusten yhteydestä mahdollistaa myös jaetut lukukokemukset ja tulkinnat, jotka voidaan palauttaa tekstin rakenteisiin, kielellisiin elementteihin ja kirjallisiin konventioihin. (Phelan 2007a, 4). Todellinen lukija voi asettua teoksissa rakentuvaan tekijän yleisön lukijaposition, mutta vastaanottoon ja tunnereaktioihin vaikuttavat myös kunkin lukijan henkilökohtaiset kokemukset, ihanteet ja arvostukset, jotka rakentuvat suhteessa kulttuurisiin käytänteisiin.

Suosalmi itse on tulkinnut varhaiskauden teostaan minäkeskeisenä ”kirjallishenkisen angstin” purkautumisena, johon kytkeytyy isän kuolema Suosalmen ollessa 11-vuotias. Søren Kierkegaardin tekstien⁷ ja venäläisklassikoiden ohella Suosalmi on nimennyt Albert Camus’n *Sivullisen* (1942) yhdeksi ”teolo-

gisen kautensa” kirjalliseksi vaikutteeksi. (Ks. Haavikko 1980: 171–180.) Myös aikalaiskritiikot ja tutkijat (esim. Polkunen 1958; Makkonen 1992, 111–112) ovat alustavasti lukeneet ”Synti”-novellia Camus’n *Sivullisen* muunnelmana. Tutkijat ovat aiemmin kiinnittäneet huomiota muissakin 1950-luvun kotimaisissa teoksissa esiintyviin syyllisyyden teemoihin: yksilö ajautuu tekemään rikoksen vapautuakseen paikantumattomasta ahdistuksesta ja syyllisyydestä saadakseen niille nimettävissä olevan kohteen. Syyllisyyden, ahdistuksen ja hajoavan mielen ongelmia pohditaan niin Eeva-Liisa Mannerin novelleissa, Marko Tapion romaaneissa *Aapo Heiskasen viikatetanssi* (1956) kuin Jorma Korpelan teoksessa *Tohtori Finckelman* (1952). Suosalmen teos muistuttaa teemoiltaan ja kuvastoltaan myös ajallisesti varhaisempaa Helvi Hämäläisen pienoisoromaania *Kaunis sielu* (1927), jossa naispuolinen minäkertoja kuvittelee surmanneensa rakastajansa. Päiväkirjamaisista merkinnöistä koostuva teos ilmestyi postuumisti vuonna 2001.

Suosalmen teksti asettuu osaksi pitkää kirjallista traditiota, jossa yhteisönsä ulkopuolelle ajautunut sivullinen tai hylkiösankari (ks. Bernstein 1992, myös Salin 2008) toimii heijastuspintana, jonka kautta kirjailija luotaa yksilön valinnanvapauden ja vastuun, yhteisön näennäismoraalin ja eettisyyden sekä rikoksen ja rangaistuksen kysymyksiä. Suosalmen novellissa eksistentiaalisena ydinkysymyksenä on seksuaalisuus. Neiti Randell kohtaa rannalla tuntemattoman miehen, joka putoaa laiturilta ja päätyy veden varaan. Kertoja näkee itsensä vuoroin seksuaalisen häirinnän uhrina, vuoroin hukuttamisyhteyteen syyllistyneenä viettelijänä. Tulkintatavasta riippumatta syyllisyydentunne kuitenkin säilyy. Colin Wilsonin *Sivullisen ongelma* -teosta (1956) koskevassa arviossaan Eila Pennanen (1957, 28) esittelee sivullisen hahmon seuraavasti:

Mikä on siis tämä »ulkopuolinen»? Hän on nykyajalle ominainen ihmislaji, yksilö, joka on pelon ja hädän, selittämättömän kauhun tai väsymyksen tai kyllästymisen tunnon vallassa. Hän on yksilö, joka terävimmillään aavistaa, että hänen omassa olemuksessaan piilee jotakin pelottavaa ja vaarallista. Hän on yhteisöjen ulkopuolella, hän on ristiriidassa yhteiskunnan kanssa, hän joutuu yhä suurempaan yksinäisyyteen ja sisäiseen kurjuuteen ja hyvin usein mielisairaalaan, jos ei keksi ratkaisua selittämättömälle ongelmalleen. Hän pyrkii pois tilastaan, mutta hän ei pääse takaisin entiseen olotilaansa, miellyttävään porvarilliseen itsestänselvyyteen. Hänen on mentävä eteenpäin, hänen on löydettävä jotakin miellyttävää todellista oman epätodellisuuden tunteensa vastapainoksi, ja hänen on löydettävä vapaus, koska hän tuntee, ettei ole vapaa.

Wilsonin mukaan sivullinen ei ole ainoastaan kaunokirjallinen hahmo. Hän on kuva sotienjälkeiselle aikakaudelle tyypillisestä ”ihmislajista”, joka elää jatkuvan uhan tunnun tai kyllästymisen vallassa. Suosalmen kertoja on tällaisen sivullishahmon arkkityyppi. Päiväkirjamerkinnoissään neiti Randell pyrkii pukemaan

sanoiksi kokemansa sisäisen muutoksen, jonka isän kuolema ja itsenäistyminen ovat sysänneet liikkeelle ennen mielisairaalaan joutumista: "[O]lin hetken sanoin-kuvaamattoman tunteen vallassa. Muulla tavalla en osaa vapautumistani selittää. Luultavasti se on olotila, jossa ihmiset elävät: ainoastaan tunne siitä on heille vieras." (S, 10.) Todellisen vapauden sijaan kertoja ymmärtää kuitenkin pian astuneensa osaksi kollektiivista illuusiota, jonka vallassa muut ihmiset elävät. Neiti Randell on vapautunut isänsä vaikutuspiiristä, mutta sisäiset kahleet säilyvät.

"Synti"-novellissa eksistentiaalisten tunteiden kuvaus nostaa esiin kysymyksen kulttuurisesti jaetuista "psykologisista käyttäytymisen normeista", joita on käytetty yhtenä mittapuuna kertojan mielentilan ja samalla luotettavuuden arvioimiselle (esim. Nünning 1997, 100). Eksistentialismin klassikkoteoksia lukiessa pääsemme usein todistamaan tunnekuvauksia, jotka haastavat normaalin arkikokemuksen rajoja. Vaikka Fjodor Dostojevskin *Kirjoituksia kellarista* -teoksen (1864) kertojan, Jean-Paul Sartren *Inhon* (1938) Roquentinin tai Camus'n Meursault'n kaltaiset sivulliset ovat minäkertojia, he eivät kuitenkaan aina ole epäluotettavia kertojia. Henkilön "hulluus" tai muu normeista poikkeava käyttäytyminen eivät myöskään merkitse automaattisesti kerronnan epäluotettavuutta. Kaikessa epäluotettavuudessaankin sivullinen voi olla poikkeuksellisen tarkkanäköinen ja paljastaa ympäröivästä maailmasta asioita, jotka jäävät muilta huomaamatta. Hylkiö hyödyntää ahdistuksen tuntojaan nimenomaan kyseenalaistaakseen yhteiskunnan vallitsevia normeja ja vapautuakseen niistä. Sivullinen on tietoinen myös toiseudesta, joka nousee hänen itsensä sisältä. Pelko, inho ja selittämätön kauhu ovat tulosta omaan "pimeä[än] katselem[isesta]" (S, 71), kuten neiti Randellin naapuri nuorempaa naista opastaa. Seuraavaksi pohdin eksistentiaalisten tunteiden kerrontaa ja tunnevaikutuksia nimenomaan minäkertojan mahdollisen epäluotettavuuden näkökulmasta.

Sivullisen epäluotettavuudesta ja tunnevaikutuksista

"Synti"-novellia kehystää kaksi kynnystekstiä,⁸ jotka antavat suunnan koko tulevalle lukukokemukselle. Kynnysteksteistä ensimmäinen on novellin alaotsikko, "erään yksinäisen päiväkirjasta", joka viittaa päiväkirjamerkintöjä tekevään minäkertojaan ja hänen mielentilaansa. Alaotsikko määrittelee myös kerrontatilanteen. Kertova minä kirjaa ylös kokevan minän tuntemuksia, ja lukija pääsee seuraamaan näitä "yksityisiä" muistiinpanoja. Kynnysteksteistä toinen on novellin motto, joka on jae *Raamatun* Jobin kirjasta (15:23): "Hän tuntee, että hänen vierellään on valmiina pimeyden päivä". Motto suuntaa lukijan odotuksia suhteessa minäkertojan kokemusmaailmaan. "Pimeyden päivä" toimii metaforana minäkertojan ahdistukselle. Se edustaa maailman selittämätöntä uhkaa, vihamielisyyttä ja sisäistä kärsimystä, jonka minäkertoja kokee miltei ruumiillisena kipuna isänsä kuoleman jälkeen. Minäkertoja tuntee samanlaista universaalista yksinäisyyttä kuin Job, jonka jumala luovuttaa saatanan koeteltavaksi, ilman näkyvää syytä.

Suosalmen novelli ohjaa toistuvasti pohtimaan päiväkirjamerkintöjen varaan rakentuvan kerronnan luotettavuutta. Tarinamaailman sisäisen yleisön (eli kertojan itsensä) lisäksi muistiinpanoilla on toinen yleisö: lukija tai ”tekijän yleisö”, joka on Suosalmen tekstiin rakentamien vaikutusstrategioiden kohde. Minäkertoja kertoo ”tietämättään” elämästään myös tälle yleisölle.⁹ Novellissa rakentuva kaksoisviestintä tarjoaa lukijalle mahdollisuuden seurata paitsi sitä, mitä minäkertoja elämästään kertoo myös sitä, mitä hän jättää sanomatta. Palattuaan isänsä kotikaupunkiin minäkertoja tunnustaa tarpeen salata menneisyytensä: ”Mutta en halua kertoa kenellekään mitä tapahtui. Ihmisillä tulee olemaan tarpeeksi puhumista siitä, että yleensä palasin tähän viheliäiseen loukkoon, ja että todennäköisesti jään tänne loppuiäksi.” (S, 11.) Kertojan vaikeumisen voi nähdä kuvastavan paitsi epäluotettavuutta myös kyvyttömyyttä ilmaista tunnetiloja, jotka ovat liian kivullosia sanallistettavaksi tai jotka jäävät tiedostamatta. Muistiinpanoja kirjoittaessaan kertoja tulee kuitenkin tietoisemmaksi siitä, mitä hänelle on tapahtumassa: ”Oi Jumala, nyt sen kirjoitin: Loppuiäksi.” (S, 11.) Minäkertojan itseanalyysi katkeaa siellä täällä huudahduksenomaisiksi havainnoiksi, jotka antavat vaikutelman niin kirjoittamisen kuin itsetuntemuksen prosessimaisuudesta.

Epäluotettavaa kerrontaa tutkineet teoreetikot ovat viime vuosikymmeninä kiinnittäneet huomiota paitsi epäluotettavuuden tyyppien laajaan kirjoon myös tunnevaikutuksiin, joita mahdollisesti epäluotettavan kertojan havaitseminen lukijassa synnyttää. Epäluotettavuuden tunnistaminen voi herättää lukijassa vastenmielisyyttä ja vieraantumista tai vaihtoehtoisesti myötätuntoa tai sääliä (Phelan 2007b; myös Nünning 2015, 21). Lisäksi kerronnan epäluotettavuus voi lisätä henkilöahmon kiinnostavuutta esteettisessä mielessä. Lukijat tuntevat usein vetoa henkilöahmoihin ja -kertojiin, jotka tosielämässä kohdattuina todellisina ihmisinä herättäisivät pääosin kielteisiä reaktioita (ks. Keen 2007, 131). ”Synti”-novellin minäkertoja kuuluu niihin henkilöahmoihin, jotka laukeavat lukijassa ristiriitaisia tunteita. Suosalmi käyttää rinnakkain kerronstrategioita, joita Phelan (2007b, 223) on kutsunut lähentäväksi (*bonding*) ja etäännyttäväksi (*estranging*) epäluotettavuudeksi. Siinä missä vieraannuttava epäluotettavuus alleviivaa tai kasvattaa etäisyyttä kertojan ja tekijän yleisön välillä, lähentävä epäluotettavuus vähentää tätä etäisyyttä.

Jako lähentävään ja etäännyttävään epäluotettavaan kerrontaan perustuu retorisiin vaikutuksiin, joita epäluotettavuuden havaitsemisella on ylipäänsä fiktiivisten kertomusten tulkinnessa. Phelanin ja Martinin (1999) kuuden epäluotettavan kerronnan tyyppien asteikoilla kerronta voi olla epäluotettavaa niin faktojen, havainnon ja tietojen kuin arvojenkin jatkumolla. Toisin sanoen kertoja joko raportoi, havaitsee tai arvottaa asioita puutteellisesti tai tekee näitä kaikkia kolmea aivan ”väärin” (ks. myös Phelan 2005, 49–53). Epäluotettavuuden (*untrustworthiness*) ohella voidaan puhua kertojan erehtyvyydestä (*fallibility*). Toisin kuin epäluotettavuus, erehtyvyyttä ei koske niinkään kertojan (moraalista) kyvyttömyyttä kertoa asioista totuudenmukaisesti vaan pikemminkin

Minäkertoja tuntee samanlaista universaalista yksinäisyyttä kuin Job, jonka jumala luovuttaa saatanan koeteltavaksi.

puutteellista kykyä havainnoida itseä tai ympäröivää maailmaa (Olson 2003, 101–102). Suosalmen novellissa lukijaa ohjataan toistuvasti pohtimaan, onko kertojan epäluotettavuus tietoista harhaanjohtamista vai erehtyvyyttä, joka johtuu itsen ja muiden väärinlukemisesta. Phelanin mallin mukaisesti kutsun näitä molempia tyyppisiä kerronnan epäluotettavuudeksi. Suosalmen novellin seksuaaliseen väkivaltaan kytkeytyvä tematiikka kutsuu kuitenkin pohtimaan syyllisyyden kysymystä myös näkökulmista, jotka horjuttavat epäluotettavan kerronnan jakolinjoja. Mitä minäkertojan epäluotettavuus novellissa lopulta tarkoittaa ja miten se ilmenee?

”Synti”-novellin kertojan epäluotettavuutta voidaan arvioida ensinnäkin suhteessa *kerronnan* luotettavuuteen, faktoihin. Erityisesti kertojan lähimenneisyyttä ympäröi aluksi epäsuorien vihjeiden paljous ja välttely. Ahdas yksiö, johon kertoja palaa novellin alussa, rinnastuu sairaalahuoneeseen, jossa kertoja on viettänyt menneet kuukaudet. Sairaalamuistot keskittyvät kuitenkin aluksi yksinomaan fyysisen heikkouden kuvaamiseen ja ulkoisiin yksityiskohtiin. Minäkertoja tuntee huojennusta ajatellessaan, ettei kukaan tule oikomaan hänen vuodevaatteitaan tai kosketa häntä lupaa kysymättä. Myöhemmin minäkertoja pohtii, tietääkö kukaan hänen isänsä kotikaupungin asukkaista, missä hän on viettänyt poissaoloaikansa. Lopullinen vahvistus sairaalavierailun todelliselle luonteelle saadaan vasta aivan novellin lopussa, kun kertoja pohtii elämänsä tapahtumia, joista ei ”kenenkään pitänyt tietää”: “[E]ttä isäni kuoleman jälkeen he lähettivät minut mielisairaalaan, niinkuin koiran, ja että suu-
restä valehtelin kirjoittaessani ettei minua muka voitaisi pakottaa, koska pakko oli ainoa voima, joka minuun oli koskaan vaikuttanut.” (S, 85–86.) Sen lisäksi että kertoja jättää sairaalavierailuunsa ja muuhun elämäänsä liittyviä asioita mainitsematta eli kertoo puutteellisesti, hän myöntää suoraan valehdelleensa sairautensa laadusta.

Toiseksi neiti Randell on taipuvainen *havaitsemaan* ja *tulkitsemaan* itsensä ja muiden käyttäytymistä sekä ympäröivää maailmaa joko puutteellisesti tai täysin väärin. Tarinamaailman tunnehorisontti on kertojan kokeman eksistentiaalisen muutoksen sävyttämä ja siten emotionaalisesti rajautunut. Kyse on tunne-elämän ”poikkeamista”, joita on epäluotettavan kerronnan teoriassa tavattu kutsua ”normaalin käyttäytymisen standardien” tai ”tervejärkisyyden” (*common sense*) vastaisiksi (Nünning 1997, 100). Tällaisesta tulkintakehyksestä katsottuna neiti Randellin tapa havainnoida maailmaa on epäluotettava. Hän projisoi omat

kielteiset tunteensa, itsevihansa ja -halveksuntansa muihin ihmisiin, myös satunnaisiin ohikulkijoihin: ”Kadulla kulkevien ihmisten kasvot olivat rumat, ja joskus ajattelin, että jokainen, joka kulki ohitseni, tunsu minut ja halveksi minua.” (S, 12.) Ylemmydentunto ja kauna vaihtuvat nopeasti itseinhon ja oman vastenmielisyyden tunnustamiseen. Huolimatta kasvavasta ihmisvihas-taan ja -pelostaan kertoja kuitenkin kaipaa takaisin muiden yhteyteen.

Tunteiden ja tavoitteiden ristiriidasta syntyy tulkinnallista ambivalenssia, joka tuottaa Suosalmen novelliin sen retorisen moniulotteisuuden ja esteet-tisen vetovoiman. Novellin epäsuora kommunikaatio tähtää nimenomaan ”normaalin” kokemuksellisuuden rajojen tutkimiseen. Epäluotettavuuden tekstuaaliset signaalit viittaavat yhtäältä minäkertojan kärsimykseen ja epätoi-voon, joka on omiaan herättämään lukijassa myötätuntoa tai sääliä.¹⁰ Kertoja muistuttaa ajoittain lasta, joka isänsä menetettyään kadottaa täysin elämänsä suunnan ja merkityksen: ”[M]inä tosin olen täällä, mutta paikkaani minä en enää maailmassa tiedä.” (S, 67.) Toisaalta isän rakkauden menetykseen liittyy eettisesti ongelmallisia piirteitä, jotka korostuvat kertojan eksistentiaalisen kriisin syvetessä.

Minäkertojan puutteellinen itsetuntemus ja toisten väärinlukeminen kietoutuvat tarinan kuluessa yhä tiiviimmin tukahdutetun seksuaalisuuden aihelemaan. Voimistuvien patoutumien keskeinen tunnesiirron kohde on novellin nimessäkin mainittu ”punapartainen ikoni”, joka koristaa kertojan huoneen seinää: ”Se ei ole Maria ja Lapsi, ei edes aikuinen lapsi, vaan punatuk-kainen pyhimys, jolla on hurjat, mustat silmät ja käsi uhkaavasti ojennettuna.” (S, 18–19.) Pyhimyksenkuva herättää kertojassa ”erikoisia mielikuvia” (S, 19). Ikoni yhdistyy kertojan mielessä pappiin, joka on siunannut hänen isänsä haudan lepoon. Tavattuun kirkonmieheen kadulla kertoja tuntee aluksi syvää epäluuloa miestä kohtaan, mutta ei saa häntä mielestään: ”En pidä ihmisistä, jotka käyt-tävät kiertoteitä, vaikka yleensä ihmiset turvautuvat sellaiseen, mikä liikkuu totuuden ja valheen rajamailla ja joka aina voidaan selittää oikeaksi.” (S, 29.) Vastapainona papin sosiaaliselle viekkaukselle kertoja korostaa omaa suoruttaan: ”Minä en selitä mitään. Totean vain, että mies oli epärehellisen näköinen.” (S, 29.)

Yllättävät viitaukset totuuteen ja valheeseen sekä ristiriitaisuudet kertojan toiminnan ja kerronnan välillä herättävät epäilyjä kertojan havaintojen luotet-tavuudesta. Kertoja tulkitsee miehen lyhyet keskustelunaloitukset yrityksiksi peitellä heräävää mielenkiintoa: ”Ehkä hän sillä tahtoi peittää nolouttaan siitä, että pyrki näin selvästi tuttavuuteeni, ja hänen lienee vaikea käsittää sitä, että olin kyllin kehittynyt ymmärtääkseni hänen vaikeutensa.” (S, 42.) Papin osoittama kiinnostus paljastuu pian heijastukseksi kertojan omasta halusta ja kokemattomuudesta. Ennen pitkää kertoja alkaa itsekin epäillä havaintojaan. Onko hän käsittänyt papin myötätunnon osoitukset väärin? Ajatus herättää kertojassa yhä kasvavan kaipuun: ”Viime yönä olin hyvin yksin.” (S, 47.) Halun oidipaalin luonne paljastuu, kun kertoja pyrkii tietoisesti pitämään papin ja isän hahmot mielessään erillään: ”Isää en tahtonut enää papin yhteydessä

ajatella. En vain ymmärrä miksi sen tähän kirjoitin.” (S, 42.) Isään kohdistuva rakkaus tuo novelliin freudilaisia teemoja, jotka korostavat tiedostamattoman vaikutusta kertojan tunne-elämään ja jumalasuhteeseen, joka on olemuksellisesti patriarkaalinen.

Neiti Randellin seksuaalisen ahdistuksen paljastumisen kannalta keskeisin episodi on laiturilla tapahtuva kohtaaminen toisen, ennestään tuntemattoman miehen kanssa. Välikohtaus kuvataan ensin takaumana, kun kertoja kirjaa päiväkirjaan muistikuviaan tapahtuneesta. Tuntematon mies on ahdistellut kertojaa pimeällä rannalla, ja kertoja on puolustautunut työntämällä miehen veteen. ”Onnettomuuden” ainoana todistajana hän joutuu poliisin kuulusteltavaksi, mutta pääsee pian poistumaan paikalta. Ennen kohtaamistaan tuntemattoman miehen kanssa kertoja on nähnyt papista unen, joka on täynnä ”irstaita” yksityiskohtia. Pappi lentää unessa ikkunasta sisään mustat kaavunliepeet lepattaen ja lävistää neiti Randellin krusifiksilla, jonka terävä kärki tunkeutuu hitaasti hänen ruumiiseensa. Unen kuvausta seuraa novellissa tunnustus. Asteriskilla merkitty alaviite osoittaa, että kyseessä on papille tehty ripittäytyminen: ”*kello neljä aamulla: eikö sinun pappi olisi sietänyt kuulla tämä, sillä mistä voisin tietää, millä asioilla sinä itse liikut.” (S, 58.) Kertojan mukaan hän on itse houkutellettu tuntemattoman miehen luokseen:

** valehtelin sanoessani, että humalainen mies ahdisti minua, sillä itse minä sen tein. [-] Seisoin siinä ja odotin, että mieskin ehtisi laitureille, sillä olin seurannut häntä kilometrin verran ja sitten alhaalla tullikamarin kohdalla kävelin hänen ohitse. Ja kun mies lähestyi minua hitaasti, ja niin kuin jo sanoin, humalassa, käännysin minä ympäri ja kuljin hitaasti hänen ohitse, niin hitaasti, että hän näki minut ja ehti ajatella hänkin puolestaan. Sillä tottakai myös hän tunsu, että oli kuuma ja että syksy olisi käsissä. (S, 58–59.)*

Kursiiveilla merkitty kerronnan jakso tarjoaa täysin uuden näkökulman kertojan aiempiin pohdintoihin, joissa hän esittää itsensä seksuaalisen päällekarkauksen uhrina. Nyt kertoja kuvaa itsensä rikoksen tekijäksi, joka on omaehtoisesti houkutellettu miehen luokseen. Mies seuraa häntä pakotettuna, tahdottomana kuin eläin: ”Minä pakotin tuon miehen käymään kimppuuni, ikäänkuin hänellä olisi suurikin halu rakastella minua.” (S, 58–59.)

Tunnetason etäisyyden kasvaminen lukijan ja kertojan välillä liittyy ennen kaikkea kertojan ongelmalliseen tapaan *arvottaa* kokemaansa. Tämä käy ilmeiseksi kertojan pohdinnoissa, jotka koskevat tuntemattoman miehen osuutta välikohtauksessa. Kieltämällä miehen toimijuuden ja halun kertoja siirtää vastuun tapahtuneesta itselleen. Erityisen ongelmalliseksi käyvät kertojan tulkinnat tällaisten kohtaamisten luonteesta yleensä: ”Sillä luuliko kukaan, ettei nainen pääse pakoon sitä, jota hän tahtoo paeta?” (S, 59.) Omaa tapausta arvioidessaan kertoja tulee tehneeksi naisesta sukupuolena seksuaalisesti vastuullisen; sen, joka on tilivelvollinen myös miehen moraalisisista valinnoista.

Eettisesti ongelmallinen tulkinta johtaa *Raamatun* syntiinlankeemuskertomukseen, jossa nainen lankeaa paratiisiin käärmeen houkutukseen ja houkuttelee myös miehen mukanaan tuhoon. Seksuaalisen halun lisäksi kertomus kuvaa perisyntiin ja ihmisen osaan liittyvien kielteisten tunteiden, häpeän ja syyllisyyden, syntyä. Syödessään hyvän ja pahan tiedon puusta ihminen tulee tietoiseksi itsestään, mutta oppii samalla keinot, joilla peittää alastomuutensa kanssaihmisten ja jumalan silmien edessä. Vaikka kerronnan eettiset vinoumat ovat omiaan vieraannuttamaan lukijaa, kertojan epätoivo ohjaa lukijaa havaitsemaan puutteellisen arvottamisen signaaleja, jotka lähentävät pikemminkin kuin etäännyttävät lukijaa kertojasta. Tunnustuksessaan kertoja pohtii nimenomaan isänperintönä saamaansa synnintunnon taakkaa, joka ajaa hänet yksinäisyyteen. Kertoja näkee papin paitsi henkilönä, jolle hän ripittäytyy, myös kanssasyllisenä siihen rikokseen, jonka haluaa tunnustaa: ”Ja ajattelin, että [tuntematon mies] oli puhdas, ainakin hän oli puhtaampi kuin minä tai tuo pappi, sillä mikä on vain ruumista on puhdas, ja mitä lähempänä eläintä ihminen näissä asioissa on, sitä selkeämmäksi kaikki tulee.” (S, 60.)

Minäkertojan tuntema epätoivo on tietoisuutta tuntemattoman miehen kyvystä hyväksyä biologiset tarpeensa ja antautua niille ilman häpeän ja syyllisyyden taakkaa. Kertojan mukaan kyse on eläimenä olemisen puhtaudesta, johon hän ei itse kykene. Sen sijaan, että kohtaaminen laiturilla johtaisi halun purkautumiseen, kertojassa vapautuva energia kanavoituu jälleen fyysiseksi torjunnaksi, ja hän työntää miehen veteen. Lukijalle ei tosin missään vaiheessa paljastu, mitä kertojan näkemykset miehen ”eläimellisyydestä” lopulta tarkoittavat. Seksuaalista vapautta vai väkivaltaa? Faktojen jatkumolla kertojan epäluotettavuus on kuitenkin mahdollista tulkita kuvaannollisella tasolla luotettavaksi tai ainakin puutteelliseksi kertomiseksi pikemminkin kuin tietoiseksi valehteluksi tai itsepetokseksi. Esimerkiksi kertojan tuomitessa itsensä yhteisön silmissä murhaajaksi kyse on syyllisyyden tuottamasta vääristymästä minäkuvaassa, ei suoranaisesti ”faktojen” vääristelystä. Phelan (2007b, 226) kutsuu tällaista epäluotettavuuden tyyppiä kirjaimellisesti epäluotettavaksi, mutta metaforisesti luotettavaksi. Tätä alatyyppeä edustava epäluotettavuuden muoto vähentää etäisyyttä kertojan ja lukijan välillä. ”Synti”-novellissa sen käyttö kutsuu pohtimaan neiti Randellin syyllisyyden eksistentiaalista luonnetta pikemminkin kuin tunteen kytkeytymistä varsinaisiin tekoihin.

Lopuksi

Tässä artikkelissa olen osoittanut, kuinka Suosalmi hyödyntää epäluotettavalle minäkerronnalle tyypillistä kaksoisviestintää sekä lähentävän ja etäännyttävän epäluotettavan kerronnan strategioita herättääkseen lukijassa ristiriitaisia tunnevaikutuksia. Juuri minäkertojan sisäistetystä häpeästä piilee novellin retorisen viestinnän koukku. Paikantamaton syyllisyyden tunne ja ahdistus luovat

minäkertojan muistiinpanoihin kaksoisvalaistuksen, joka paljastaa syyt kertojan psyykkiseen epätasapainoon. Samalla ”Synti” kutsuu lukijaa luovimaan läpi umpikujan, jonka keskellä kertoja elää saamatta ongelmiinsa otetta. Suosalmen novelli ohjaa myös tulkitsemaan tapahtumia kertojan sisäistämää uskonnollista maailmankuvaa vastaan ja kyseenalaistamaan sen oletuksia sukupuolesta, seksuaalisesta vastuusta ja (väki)vallasta.

Mikäli tarkastelemme kertojan tarjoamaa suoraa tietoa maailmassa olemisesta, novellin lopputulos on ratkaisematon. Tietä pois yksinäisyydestä ei ole. Viimeisissä päiväkirjamerkinnoissään minäkertoja vertaa kanssaihmissiään lepakoihin, joita hän on lapsesta saakka kammonnut. Yhtäkkiä kertoja epäilee näkevänsä myös omat kasvonsa litistyneissä lepakonkasvoissa:

Tuntui kummalliselta, etten lopultakaan tiennyt olinko lepakkojen uhri, vai ehkä itsekin lepakko, jonka talven odotus teki levottomaksi, ja siksi etsin huolestuneena omia piirteitä litistyneistä lepakonkasvoista. Kenties sitten lapsuuden tämä muutos oli huomaamattani tapahtunut minussa, ainakaan en tuntenut pelkoa katsellessani niitä, niinkuin en tuntenut mitään muutaakaan, en tuskaa, en ikävää, en inhoa enkä sääliä [--]. (S, 89.)

Kertojan itsetutkiskelussa on sivullisen viileää välinpitämättömyyttä. Pitkään jatkunutta yksinäisyyttä ja ahdistusta seuraa tilanteen hyväksyminen. Tunteiden täydellinen poissaolo kuitenkin kyseenalaistetaan heti seuraavassa havainnossa, jossa kertoja paljastaa kyvyttömyytensä murtautua ulos vankilastaan. Suosalmen novelli kutsuu lukijaa pohtimaan niin myötätunnon kuin kärsimyksenkin rajoja tilanteessa, jossa vastassa on vieraannuttava toinen: ”[E]hkä sittenkin olin niinkuin lintu, jonka hätääntyneet huudot olivat vaienneet ja joka ensimmäisen pakkasen tultua putoaisi kohmettuneena piilo-oksaltaan alas. Jos tämä oli sääliä, ei se ainakaan päässyt sydäntäni kauemmas, eikä se sitäkään lämmittänyt.” (S, 90.) Kertoja ei omien sanojensa mukaan enää kykene tuntemaan sääliä itseään tai muita kohtaan. Mutta entä lukija, tuntee ko hän?

Viitteet

- 1 Tarkoitan ”tarinamaailmalla” fiktiivisissä kertomuksissa rakentuvaa kuvitteellista ympäristöä tai kontekstia tilallisine ja ajallisine koordinaatteineen sekä tätä maailmaa asuttavia henkilöihahmoja, tapahtumia ja toimintoja (vrt. Herman 2005, 570; Alber ym. 2010, 116).
 - 2 Tunteita luokiteltaessa on tavattu erotella intentionaaliset tunnetilat (*emotions*)
 - 3 Tunnelmia (*moods*) on usein pidetty
- kehollisista tuntemuksista (*feelings*) tai nähdä tunteet näiden kahden yhdistelmänä. Eksistentiaaliset tuntemukset poikkeavat tietoisista tunteista siten, ettei niillä ole välttämättä nimettävissä olevaa kohdetta. Keho on se, jonka kautta asiat koetaan, mutta kokemuksen kohteena ei välttämättä ole keho itse. (Ratcliffe 2015, 34, 80.)

”yleisinä tunteina” (*generalized emotions*), jotka kehittyvät pidemmällä aikavälillä ja koskevat asiantiloja pikemminkin kuin nimettävissä olevia objekteja (Ratcliffe 2015, 34).

4 Taustatunteet (*background emotion*) ovat kokemuksia, joiden mukaisesti kehollinen olemassaolomme maailmassa jäsenyy, ts. ”kuvamme kehollisesta maisemasta” (Ratcliffe 2008, 110).

5 Eri tunnekäsitteistä ja niiden suhteista ks. Helle & Hollsten 2016, 12–19.

6 Monika Fludernik (1996, 26) viittaa ”fiktiivisen olemassaolon” (*fictional existence*) käsitteellä fiktiivisten henkilöiden maailmassa olemisen kokemukseen.

7 ”Synti”-novellin keskeinen interteksti on Kierkegaardin vuonna 1844 ilmestynyt teos *Begrebet Angest* (suom. *Ahdistus*, 1964), jossa ahdistuksen psykologiaa lähestytään suhteessa perisyntin käsitteeseen.

8 Kynnysteksti eli parateksti on Gérard Genetten *Seuils*-teoksessa (1987) esittelemä käsite, joka viittaa tekstiä ympäröiviin ja lukijan tulkintaa ohjaaviin aputeksteihin: tekijän nimen ohella muun muassa otsikoihin, omistuksiin, mottoihin, esipuheisiin ja johdantoihin.

9 Suosalmen novellissa toteutuu henkilökerronnan ilmiö, jota Phelan (2005, 12) on kuvannut ”kertojafunktioiden” (*narrator functions*) ja ”paljastamisen funktioiden”

(*disclosure functions*) välisellä ristivedolla.

Henkilökerronnassa kommunikaatio rakentuu aina kahdella eri tasolla: ”minä” toimii paitsi tarinansa kertojana myös henkilöhahmona. Analysoidessaan kertojan suoraa viestintää omalle yleisölleen Phelan puhuu ”kertojafunktioista”. Suhteessa tarinamaailman sisäiseen yleisöön, ”kerrottuun” (*narratee*), kertoja raportoi, tulkitsee ja arvottaa kertomaansa, toisin sanoen kohdistaa kertomuksensa suoraan kerrotulle. Kertojan ja tekijän yleisön välisestä kommunikaatiosta Phelan käyttää termiä ”paljastamisen funktiot”. Kertoja ”paljastaa” lukijalle epäsuorasti kaikenlaista tietoa sekä itsestään että kuvaamastaan maailmasta. Juuri tällainen epäsuora tieto suuntaa yleensä kaikkein tehokkaimmin myös lukijan tunnereaktioita.

10 Tässä artikkelissa ei ole mahdollista paneutua yksityiskohtaisemmin sellaisten käsitteiden kuin sääli, empatia ja sympatia välisiin eroihin. Pelkistäen voidaan todeta, että siinä missä empatia ja sympatia liittyvät toisen kokeman tunteen tunnistamiseen (edellinen tunteen jakamisen ja jälkimmäinen myötäelämisen kautta), sääliin voi liittyä osanottavan myötäelämisen lisäksi kielteisiä piirteitä. Se voi olla välttelevää, alentuvaa tai halveksuvaa.

Aineisto

Suosalmi, Kerttu-Kaarina 1957. Synti eli punapartainen ikoni [=S]. *Synti. Kaksi novellia*. Helsinki: Otava.

Kirjallisuus

Alber, Jan, Stefan Iversen, Henrik Skov Nielsen & Brian Richardson 2010. Unnatural Narratives, Unnatural Narratology. Beyond Mimetic Models. *Narrative* 18/2010, 113–136. <https://doi.org/10.1353/nar.0.0042>

Bernstein, Michael André 1992. *Bitter Carnival. Ressentiment and the Object Hero*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

- Fludernik, Monika 1996. *Towards a 'Natural' Narratology*. London & New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203432501>
- Genette, Gérard 1987. *Seuils*. Paris: Seuil.
- Haavikko, Ritva (toim.) 1980. Kerttu-Kaarina Suosalmi. *Miten kirjani ovat syntyneet 2*. Helsinki: WSOY, 168–187.
- Helle, Anna & Hollsten Anna 2016. Tunnetko kirjallisuutta? Anna Helle ja Anna Hollsten (toim.), *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 7–33.
- Herman, David 2005. Storyworld. David Herman, Manfred Jahn & Marie-Laure Ryan (toim.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London & New York: Routledge, 569–570.
- Hogan, Patrick Colm 2011. *Affective Narratology. The Emotional Structure of Stories*. Lincoln & London: University of Nebraska Press. <https://doi.org/10.2307/j.cttd4f4gnk>
- Kangasluoma, Tuukka 1980. Kirjailijatapaaminen teatterissa. Suosalmi vimmastui äidinkielen puolesta. *Helsingin Sanomat* 15.5.1980, 23.
- Keen, Suzanne 2007. *Empathy and the Novel*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195175769.001.0001>
- Makkonen, Anna 1992. Sivullisia ja kokeilijoita. Näkökulmia 1950-luvun proosaan. Anna Makkonen (toim.), *Avoin ja suljettu: Kirjoituksia 1950-luvusta suomalaisessa kulttuurissa*. Helsinki: SKS, 93–121.
- Nünning, Ansgar F. 1997. "But why will you say that I am mad?" On the Theory, History, and Signals of Unreliable Narration in British Fiction. *AAA – Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik* 22.1, 83–105.
- Nünning, Ansgar F. 2005. Reconceptualizing Unreliable Narration. Synthesizing Cognitive and Rhetorical Approaches. James Phelan & Peter J. Rabinowitz (toim.), *A Companion to Narrative Theory*. UK & USA: Blackwell Publishing, 89–107.
- Nünning, Vera 2015. Conceptualising (Un)reliable Narration and (Un)trustworthiness. Vera Nünning (toim.), *Unreliable Narration and Trustworthiness. Intermedial and Interdisciplinary Perspectives*. Berlin et al.: De Gruyter, 1–28.
- Olson, Greta 2003. Reconsidering Unreliability. Fallible and Untrustworthy Narrators. *Narrative* 11.1, 93–109. <https://doi.org/10.1353/nar.2003.0001>
- Pennanen, Eila 1957. Englannista. *Parnasso* 1/1957, 28.
- Phelan, James & Mary Patricia Martin 1999. The Lessons of "Weymouth". Homodiegesis, Unreliability, Ethics, and *The Remains of the Day*. David Herman (toim.), *Narratologies. New perspectives on Narrative Analysis*. Columbus: Ohio State University Press, 88–109.
- Phelan, James 2005. *Living to Tell About It. A Rhetoric and Ethics of Character Narration*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Phelan, James 2007a. *Experiencing Fiction. Judgments, Progressions, and the Rhetorical Theory of Narrative*. Columbus: Ohio State University Press.
- Phelan, James 2007b. Estranging Unreliability, Bonding Unreliability, and the Ethics of *Lolita*. *Narrative* 15.2, 222–238. <https://doi.org/10.1353/nar.2007.0012>
- Polkunen, Mirjam 1958. Synti. *Suomalainen Suomi*, 292.
- Probyn, Elspeth 2005. *Blush. Faces of Shame*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Rabinowitz, Peter 1987. *Before Reading. Narrative Conventions and the Politics of Interpretation*. Columbus: Ohio State University Press.
- Ratcliffe, Matthew 2008. *Feelings of Being. Phenomenology, Psychiatry and the Sense of Reality*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med/9780199206469.001.0001>
- Ratcliffe, Matthew 2015. *Experiences of Depression. A Study in Phenomenology*. Oxford: Oxford University Press.
- Salin, Sari 2008. *Narri kertojana. Kultaisesta aasista suomalaiseen postmodernismiin*. Helsinki: SKS.
- Tomkins, Silvan S. 1995. *Shame and Its Sisters. A Silvan Tomkins Reader*. Toim. Eve Kosofsky Sedgwick & Adam Frank. Durham, NC: Duke University Press.
- Wilson, Colin 1958. *Sivullisen ongelma. (The Outsider, 1956.)* Suom. Kristiina Kivivuori. Helsinki: Otava.